

**Az információs nézőpont szerepe és
lehetőségei a vallás, a vallási eszmék és az
egyházak történetének kutatásában**

A Szegedi Információtörténeti Műhely ötödik konferenciája

Program és előadás-összefoglalók

2016. október 19. Szeged, Agora Informatorium

Konferencia-szervező partnerek:

UNESCO Magyar Nemzeti Bizottság Info-kommunikációs Szakbizottsága
SZTE Történelemtudományi Doktori Iskola
Magyar Történelmi Társulat Információtörténeti Szakosztálya
Magyar Történelmi Társulat Egyháztörténeti Tagozat
Szent-Györgyi Albert Agóra, Szeged

Szerkesztette:

Z. Karvalics László

A kiadványt gondozta:

Szűcs Gábor

ISBN:

*A Primaware az SZTE BTK Kulturális Örökség és Humán Információtudomány
Tanszékén folyó kiadói ismeretek szakirányos képzés és specializáció hallgatóinak
„tankiadója”.*

Az információs nézőpont szerepe és lehetőségei a vallás, a vallási eszmék és az egyházak történetének kutatásában

In memoriam Koszta László (1962-2015)

Szeged, 2016

Program (9:00 – 18:00)

Megnyitó

Buhály Attila: A rítus mint információ. A Haldi-kultusz szerepe az urartui államiság kibontakozásában

Horváth Dániel: Vallási szokások fejlődése információs cserefolyamatok révén (A kanaáni Aséra-kultusz)

Hanny Erzsébet: "Quo vadis, Domine?" Az Evangélium terjesztésének korai útvonalai az Apostolok Cselekedetei és az apokrif irodalom alapján

Óbis Hajnalka: A püspöki adminisztráció - egy későantik információs üzem működése Augustinus levelezése alapján

10,45 -11 Kávészünet

Pósán László: Az információátadás gyakorlati módozatai és nehézségei a baltikumi hittérítésekben

Maléth Ágnes: A pápai szolgálat veszélyei: az erőszak, mint akadályozó tényező a pápai-magyar kapcsolatokban (14. század első fele)

Hajnóczy Kristóf: Dante Alighieri *Monarchiája* a XVI. században: a tiltólistától a nyomtatott kiadásig

Vassányi Miklós: Az óvatos Kepler: A *De revolutionibus* bevezetéseinek elemzése az egyházi reakció szempontjából

12,30 – 13,30 Ebédészünet

Borbély Zoltán–Harai Dénes–Hámori Nagy Zsuzsanna: Egy lehetetlen küldetés: a keresztes eszme és a *Militia Christiana* (1616–1625)

Berényi Zsuzsanna Ágnes, dr.: Információgazdálkodás, adat-és dokumentumkezelés a szabadkőművességben

Nagy Ágoston: Információáramlás és patrióta propaganda a francia háborúk magyarországi prédikációirodalmában

Bárány Zsófia: Az 1839-40. évi országgyűlés a bécsi nunciatúra híradásaiban

15-15,15 Kávészünet

Frauhammer Krisztina: Lelkipásztorok és imakönyvek, mint a 19. századi nőnevelés mediátorai

Nagy Péter Tibor: A felekezethez "tartozás" értelmezése és használata - szimbolikus és materiális küzdelem az információs térben (1867-2011)

Klestenitz Tibor: A katolikus sajtómozgalom Magyarországon - információ-történeti nézőpontból.

Glässer Norbert: Új információs csatornák, változó életvilágok és adaptációs stratégiák a két világháború közötti budapesti orthodox zsidó sajtó példáján

16,45-17 Kávészünet

Nagyillés Anikó: „Jézuska király trónra emelése”. Vallási eszkatológia, érték- és normarendszer modern információs fórumokon.

Z. Karvalics László: *Túl a rabulisztikán*. Poszt-információs társadalom és izokratikus kontroll: vallások és egyházak adaptációs pályái és szerepforgatókönyvei

17,45 Zárás

Tartalom:

Program
Tartalomjegyzék

Z. Karvalics László: Informatio Sacrum – Bevezetés

Előadások

Buhály Attila: *A rítus mint információ. A Haldi-kultusz szerepe az urartui államiság kibontakozásában*

Horváth Dániel: *Vallási szokások fejlődése információs cserefolyamatok révén. A kanaáni Aséra-kultusz*

Hanny Erzsébet: *„Quo vadis Domine?” Az evangélium korai terjesztési útvonalai az Újszövetség és az apokrif irodalmak alapján*

Óbis Hajnalka: *A püspöki adminisztráció - egy későantik információs üzem működése Augustinus levelezése alapján*

Maléth Ágnes: *A pápai szolgálat veszélyei: az erőszak, mint akadályozó tényező a pápai-magyar kapcsolatokban (14. század első fele)*

Hajnóczi Kristóf: *Dante Alighieri Monarchiája a XVI. században: A tiltólistától a nyomtatott kiadásig*

Vassányi Miklós: *Az óvatos Kepler: A De revolutionibus bevezetéseinek elemzése az egyházi reakció szempontjából*

Borbély Zoltán, Harai Dénes, Hámori Nagy Zsuzsanna: *Egy lehetetlen küldetés: A keresztes eszme változásai és az Ordo Militiae Christianae (1616-1625)*

Berényi Zsuzsanna Ágnes: *Informatika a szabadkőművességben*

Nagy Ágoston: *Információáramlás és patrióta propaganda a francia háborúk magyarországi prédikációirodalmában*

Bárány Zsófia: *Az 1839–40. évi országgyűlés a bécsi nunciatúra híradásaiban*

Frauhammer Krisztina: *Lelkipásztorok és imakönyveik, mint a 19. századi nőnevelés mediátorai*

Klestenitz Tibor: *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon – információtörténeti nézőpontból*

Glässer Norbert: *Új információs csatornák, változó életvilágok és adaptációs stratégiák a két világháború közötti budapesti orthodox zsidó sajtó példáján*

Nagyillés Anikó: *„Jézuska király trónra emelése”. Vallási eszkatológia, érték- és normarendszer modern információs fórumokon*

Z. Karvalics László: *Túl a rabulisztikán. Poszt-információs társadalom és izokratikus kontroll: vallások és egyházak adaptációs pályái és szerep-forgatókönyvei*

Informatio Sacrum – Bevezetés

Z. Karvalics László

Az információs viselkedés egyik legfontosabb összetevőjét, a tájékozódást – a navigációt és a térben való mozgást – a görög (és az abból szorgalmasan táplálkozó római) mitológia nevezéktana jól érzékelhetően a férfi princípium köré rendezi (de várhatnánk-e mást egy hajósnéptől?). Az égtájakat szélistenek (Anemoi) testesítik meg, akiket jól ismerünk a klasszikus szövegekből: Boreász az Észak, Notosz a Dél, Eürosz a Kelet, Zephürosz a Nyugat. Csakhogy istenei vannak a négy köztes iránynak, sőt a fő- és a köztes irányok közötti töredéktartományoknak is (összesen tehát tizenkét isten fedí le, immár megfelelő „felbontással” a 360 fokot). Ám ezen túlmenően szintén istenek nevével fejezték ki azokat a speciális szélirányokat is, amelyek visszatérően, egy-egy pontosan azonosítható hely felől érkeztek – mint például Athénban a Skiron (Argestes/Olympias). A szélistenek valamennyien a csillagok atyjának, Asztraiosznak a gyermekei (aki ezért néha Aiolosz, valamennyi szél ura is).

A gondolatok világában ezt a szerepet a két titán-fivér szimbolizálja: Epimétheusz, aki megkésve, utólag, és Prométheusz, aki viszont már a tettet megelőzően mérlegel, tájékozódik, és előrelátással él, megtestesítve mindazt, amit az információs viselkedésnek köszönhetünk: a jövőben bekövetkező eseményekhez a múlt tapasztalatai alapján a jelenben hozzáigazított cselekvést, amellyel elkerülhető a kedvezőtlen, és közelebb kerülhetünk a kívánatoshoz. Másképpen: *a valóság minél alaposabb modellezésével* és a bekövetkező, számunkra *jelentéssel* *események megelőző tükrözésével* optimalizálható a cselekvéskimenet, és ez az a momentum, amely a tudatos lét és a civilizáció szülője. Sokkal inkább a magasrendű információs viselkedés, mintsem a tűz ajándéka vagy az áldozathozatal, ami Prométheuszt kultúrhérosszá teszi. Az észet és a bölcsességet eközben a női princípiumhoz rendelik a görögök és a rómaiak is: elég, ha Métiszre, Pallasz Athénére vagy Berzsenyi kedves Camoenáira, a négy nimfára gondolunk. S miközben ez utóbbiak ugyanúgy „információs archetípusok” – Postvortában testesül meg a múlt, Antevortában a jövő, Egeriában a bölcsesség, Carmentában pedig a próféciák, az események előrejelzésének „kisvilága” –

Prosaként, Prorsaként és Porrimaként azon serénykednek, hogy az újszülöttekkel minden a legnagyobb rendben legyen: a „maszkulin” ontogenezis mellé „feminin” filogenezist társítva.¹

Mindevvel pusztán azt kívántuk megjeleníteni, hogy a vallások és a vallási eszmék történetére innen, információs nézőpontból is pillanthatunk. S láttuk azt is, hogy minél korábbra tekintünk, annál jobban összeér az, amit ma transzcendensnek mondanánk, és az, amit naiv ismeretelméletnek vagy protoszemiotikának nevezhetnénk. Elég egy oldalpillantás az inkább filozófiai irányba mozgó indiai tradícióra, amely a jó és a rossz előrejelzésének nyolcfajta módszerét ismeri: „az anga (végtagok), a szvapna (álmok), a szvara (hang), a bhumi (attitűd), a vjandzsana (a testen található jelek), a laksana (ómenek, rossz előjelek), az utpatha (a véletlenszerű természeti jelenségek, mint például a földrengések), valamit az anthariksha (tér) gondos tanulmányozása” (Rosta és Rábai, 2007:610).

Minél kevesebb az ismeret a modellezhető világról, és minél kiszámíthatatlanabb a természeti és társadalmi környezet, annál kevésbé lehet szó valódi megelőző tükrözésről: az előrejelzés helyét a jóslás veszi át, a racionalitás helyére hamis tudati formák nyomulnak. Ám ezek is mind a *túlélés* eszközei. Különböző korok különböző közösségei számára a kultúra minden technikája és alakváltozata, egyéni és intézményes formája ugyanazt a célt szolgálja: a dinamikus egyensúly fenntartását, a nem kívánt jövőállapot elkerülésében, és a kívánt állapothoz való közel kerülésben elérhető, bármily csekély pozitív elmozdulásokra alapozva. A képzetek nagy univerzumán belül vallási képzetek révén helyét kereső egyének, az információs óriás-alakzatnak tekinthető vallási eszmék, vagy az információs üzemenként² is leírható egyházak története számos módon válik innovatív módon leírhatóvá és értelmezhetővé, ha az eddig felhalmozott tudást az információs folyamatokra érzékenyen rendezzük újra.

Vallás és információ jelenségének egymás mellé sodródása nem előzmény nélküli a nemzetközi tudományosságban. Az ohioi Kent State University a School of Library and Information Science (SLIS) kezdeményezésére 2009-ben hívta életre azt a kutatási programot és annak háttérintézményét, amelynek egyetlen célja ennek a speciális témahibridnek a vizsgálata volt (*The Center for the Study of Information and Religion, CSIR*).³ 2015 nyarán már az ötödik szakmai konferenciájukat rendezték (*International Conference on Information*

¹ Talán nem véletlen, hogy az *'informatio'* szóalak, amely az ókorban szigorúan neutrum volt, a neolatinban a neutrum mellett egyre gyakrabban femininumként forgott már. A címben azonban a semleges nemű változathoz ragaszkodtunk.

² Van, aki kezdetektől „információs üzletként” (information business) tekint rájuk (Miyake, 2002).

³ <https://www.kent.edu/slis/csir>

and Religion),⁴ és 2011-ben indították el nyílt hozzáférésű online szakfolyóiratukat (*Advances in the Study of Information and Religion, ASIR*).⁵ Sajnos a Központ, a konferenciasorozat és a folyóirat is megszűnt 2016-ban, azonban az előadások és a megjelent közlemények áttekintése jó képet ad arról, mennyi lehetőséget hordoz magában a két fogalom összekapcsolásával képzett tárgy.

Korábbi szakmai események, publikációk és a történeti irodalom átfésülése után négy olyan témacsoportot azonosítottunk, konferenciánk kedvcsinálójaként, ahol kifejezetten *információtörténeti* szempontból meghatározó metszéspontokat, kutatási lehetőséget látunk. Ezek felsorolása ötleteket adhat ahhoz, hogy a vallástörténettel foglalkozók kiemelhessék saját kutatásaik háttér-anyagaiból az információtörténeti szempontból leginkább figyelemre méltó vonatkozásokat, epizódokat, másfelől a kor- és szaktörténészek rendszerezett formában oszthassanak meg olyan, ide sorolható adalékokat, összefüggéseket, amelyekbe saját, más irányú kutatásaik során akadtak. E (könnyen pontosítható és tökéletesíthető) témalista és annak remélt bővítése egyúttal azt a célt is szolgálja, hogy egyfajta, fokozatosan gyarapodó problématerképékként szolgáljon a későbbi kutatások számára is. Az előadások kivonatainak megismerése előtt érdemes tehát átfutni, hogy milyen feneketlen kútból lehet meríteni, s hogy a választott témák hogyan és mihez kapcsolódhatnak.

1. Vallás és információs antropológia

Vallás-előképek és vallások, mint adaptációs mechanizmusok (továbbá kapcsolatuk és egymásra hatásuk más adaptációs mechanizmusokkal). A természeti és társadalmi környezetre való vallás-szerű reflexió funkcionális elemzése, megismerő természete, rekonstruálhatósága különböző információ-töredékekből és szerepe a tudás inter-generációs felhalmozásában és alkalmazásában. A mítosz, mint információ-raktár. Milyen információs funkciói vannak a ritualizációnak és a szimbolizációnak? Hogyan járnak át egymásba a különböző érzékszervi csatornákon belépő információk és azok tárgyiasított változatai? A szakrális tudás őrzésének és alkalmazásának munkamegosztás-szerű kiválása a közösségből. Varázslók és sámánok, mint információs specialisták. A profán és szakrális nyelvhasználat elkülönülésének kezdetei. A neolitikus tárgyi leletanyag értelmezésének deszakralizációs fordulata elhozza-e a hagyományos vallás-előképek újraértelmezését is (mana, természetvallások, animizmus, stb.)? Találunk-e összefüggést, korrelációkat, együttállásokat a

⁴ <https://www.kent.edu/cde/conferences/center-study-information-and-religion>

⁵ <http://digitalcommons.kent.edu/asir/>

speciális alkalmazkodást és életformát igénylő környezetek, a közösségmért, a vallási sajátosságok és az információs folyamatok természete között?

2. Vallási eszmék, mint időben változó információs alakzatok

Születésük, előzményeik, változásuk, terjedésük, kontaminációjuk, mint a mindenkori információs ökoszisztéma része. Vannak-e egyetemesen érvényes rajzolatai és törvényei a differenciálódásnak? Alkalmazhatóak-e a hálózat kutatás modelljei a sűrűségek, térbeli vagy szemantikai távolságok és variációk információs interpretációiban? Azonosíthatóak-e a vallási eszmék információs központjai és perifériái? Mik a mintázatkülönbségek az eszmék kizárólagosan szóbeliségre, a szóbeliség-írásbeliség hibridjeire vagy erőteljesen írásbeliségre orientált újratermelése és terjesztése között? A normák kiformalásának, érvényesítésének, módosításának és cseréjének mechanizmusai és közösségi reflexiója. A vallási elveken és szabályokon keresztül alakított viselkedésnek különböző helyzetekben mi az információmérlege? A vallási világmagyarázat (kozmológia, történelemkép, emberkép, társadalmi rend, erkölcs) elemeinek ütközése alternatív regiszterekből érkező interpretációkkal. Információs csatornák a népi vallásosság és a „hivatalos” vallási formák között. Különböző vallási eszmék különböző közösségek különböző élethelyzeteiben milyen információs/adaptációs fitnessz-formákat mutatnak? Milyen információközösségi al-minták bújnak meg egy homogén eszme árnyékában? A terjedés sikere milyen információs behuzalozásokat változtat meg? Vallások népszerűségvesztésének okai, magyarázat-típusai és forogatókönyvei.

3. Egyháztörténet és információtörténet

Az egyházi szervezet, mint információs gépezet. A külső belsővé tétele: az egyházban összekapcsoltak, mint egy kollektív és kiterjesztett környezetletapogatósi és megismerési folyamat részesei. Egyházak alkalmazkodása információs forradalmakhoz. Az új, belépő információk feldolgozása, értelmezése, szűrése és szétterítése. Az információáramlás belső köre: döntések születése és áramlása. A tanítások kodifikációja, dokumentummá tárgyiasítása, sokszorosítása, újrafelhasználása. Diszkurzivitás és argumentáció. Információtechnológiai megoldások alkalmazása és innovációja a rögzítésre, tárolásra, visszakeresésre és továbbításra. Memóriacsatornák és technikák. Dokumentum-és iratmenedzsment, könyvtárosság, hírszolgálat. A tudás intézményes megosztása. Az egyházszervezeten belül

közlekedő és keringő információ: mennyiségek, sebességek, megoldások, intézményesítések. Hierarchikus és horizontális terjedés. Az ikonicitás, képiség és vizualitás információs pályáinak elemzése. Cenzúra, titkosítás, az információáramlás akadályai. A kilépő oldal: információs kapcsolat az egyház és a társadalom különböző pontjai között. A térítés, a pacifikálás, a misszionáriusi tevékenység információs vonatkozásai. A hitterjesztés és hitvédelem információs praktikái és csapdái. Prédikáció, reflexió, oktatás, ismeretterjesztés, civilizációs küldetés. Az egyházszerkezet és egyházi személyek mint mediátorok a világ változásainak követésében és azok értékelésében, tolmácsok és tanácsadók a személyes cselekvési térre való lefordításban. Egyházi információs input politikai, diplomáciai, katonai, gazdasági és tudományos alrendszerek számára.

4. Információ és vallás – (társadalom)kutatói szemmel

A vallási információ különössége az információ más osztályaihoz képest. Információtechnológia és vallás. Az online világ kihívása és kínálata a hagyományos információs csatornákhöz és eszközökhöz képest. Vallás és információs korszak. Vallás az információs társadalomban. A vallásokról rendelkezésre álló információ ösztömegének növekedése, elérése, használhatósága és hatása a kutatásra. Az információban gazdag világ hatása a vallások piacára, versenyfutására és a valláshoz való viszonyra.

Irodalom:

Miyake, Yoshinobu (2002): *Information Technology and Religion* (July 31)

<http://www.relnet.co.jp/relnet/brief/r12-130.htm>

Rosta Erzsébet-Rábai Attila (2007): *Hiedelmek, hagyományok, babonák a világ minden tájáról* Korona Kiadó

Előadások

Buhály Attila
Nyíregyházi Egyetem
buhaly.attila@nye.hu

A rítus mint információ. A Haldi-kultusz szerepe az urartui államiság kibontakozásában

Régóta ismert vázlatos kategorizálása a különféle vallásoknak, hogy szemben azok modern megnyilvánulásaival (kereszténység, iszlám, modern zsidóság), az archaikus vallásokban nem valamiféle hittétel megvallása áll a középpontban, hanem az istenek tiszteletére és azok ellátására biztosított rituális gyakorlat. Bizonyára ez a helyzet az Urartuban elterjedt Haldi-kultusszal is. Az előadás célja ennek a kultuszgyakorlatnak a tanulmányozása abból a szempontból, hogy milyen szerepet játszott az urartui állam kialakulásában, ill. az uralkodói hatalom legitimációjának biztosításában.

Haldi szerepe meglehetősen sajátos az ókori kelet világán belül. Legfőbb kultushelye az asszír-urartui határvidéken elhelyezkedő Musasir városában volt, és az urartui állam kialakulásával párhuzamosan vált Urartu legfőbb istenségévé. Az epigráfiai és a régészeti források tanúsága szerint ennek a következő nyomai vannak:

- Az áldozatbemutatók során Haldi kapja a legtöbb áldozatot; az istenek bizonyos listászerű felsorolásaikor Haldi áll a sor élén;
- Haldi "gyűjti össze" és "vezeti" a hadsereget és "győzi le" az ellenséget;
- Haldi jóakaratóból, pozitív hozzáállásából áll fenn az ország, az uralkodó hatalma, rajta múlik a különféle innovációk (erődök, csatornák, mezőgazdasági létesítmények alapításának) sikeres végrehajtása;
- az istenek együttes ábrázolásain Haldi isten szerepel a központi helyen, ő a domináns figura.

Haldi isten már-már monoteisztikus ábrázolása azonban meglehetősen csalóka. Legfőbb forrásunk ebben a tekintetben az epigráfiai anyag; a szikla- és sztéléfeliratok elkészítésének elrendelői azonban maguk az uralkodók, így azok az ő (és persze Haldi) dicső tetteikről szólnak. A feliratok, ill. azok funkciója, vagy a Haldi-kultuszgyakorlat egyéb helyszíneinek tanúsága szerint Haldi inkább tekinthető ezáltal egy adott dinasztia patronáló istenségének, akinek kultuszgyakorlata, annak elterjesztése, ill. a kultusz infrastrukturális alapjainak elkészítése (szentélyek, sztélék, az azokon levő feliratok, stb.) – a vallási mondanivalón túl – az istenség és az uralkodó személye közötti szoros kapcsolatról szállított információt az elterjedő kultuszgyakorlat résztvevői számára, így közvetett úton végső soron a urartui állam, az uralkodók legitimációját szolgálta.

Horváth Dániel
Pázmány Péter Katolikus Egyetem – Bölcsészettudományi Kar
horvathd.egy@gmail.com

Vallási szokások fejlődése információs cserefolyamatok révén A kanaáni Aséra-kultusz

A vallási szokások és rituálék tanulmányozásában a legnagyobb nehézség a kutatók számára, hogy legtöbbször csak ezek végső változatát ismerjük. Fejlődésükről és kialakulásuk folyamatáról viszonylag kevés adattal rendelkezünk. Bár a vallásos hit egyes aspektusai univerzálisnak tekinthetőek, mégis tévedés lenne azt hinni, hogy már a kezdet kezdetén is az általunk ismert "kész" változat élt.

Univerzálisak abban az értelemben, mint a termékenység, mely ezen előadásnak is a témája. Nem találunk olyan ókori népet, ahol a termékenység ne játszott volna fontos szerepet a mindennapokban és a rituális életben egyaránt. Az általunk ismert végső változat azonban egy hosszú fejlődési folyamat eredménye, melyet az egymással kapcsolatba lépő népek alakítottak ki az évszázadok során bizonyos szokások átvételével, vagy egyes már meglévő, de egymáshoz igencsak hasonló szokások alakításával.

Ennek az előadásnak a célja egy ilyen fejlődési folyamat bemutatása a kanaáni termékenység- és Aséra kultusz mentén, kitérve különös tekintettel az izraelita vallási szokásokra.

Dr. Hanny Erzsébet
Budapesti Történeti Múzeum Könyvtára
zsabus@gmail.com

„Quo vadis Domine?”

Az evangélium korai terjesztési útvonalai az Újszövetség és az apokrif irodalmak alapján

A hagyományosan Lukács evangélistának tulajdonított kanonikus irat, az „*Apostolok Cselekedetei*”, valamint a szintén kanonizált „*Levelek*”, illetve az apokrif – ma már magyar nyelven is elérhető – iratok alapján szeretném nyomon követni, hogyan terjedt el a később kereszténységnek nevezett hit, amely gyökereiben zsidó, törzsében hellénisztikus és virágjában már egyikre sem hasonlít.

A római birodalom „globalizációra” való törekvése emitt is, amott is vagy a visszájára fordult, vagy éppen hogy új gondolatok terjedésére adott lehetőséget. A Názáret és Nikaia között eltelt évszázadok visszavonhatatlanul megváltoztatták a világot.

De nekem nem célom sem vallástörténetileg, sem krisztológiailag, sem más, a vallástörténészek, a teológusok, a hittérítők vagy a hitvitázók szemszögéből nézni az Evangélium terjedését. A rendelkezésemre álló dokumentumokat úgy akarom tekinteni, mint híradást. Mint egy újságolvasó, aki ezek alapján egy térképpel és egy grafitceruzával a kezében meg tudja rajzolni, merre járnak a „tudósítók”.

Ugyanakkor tudjuk jól, hogy az egyszerű olvasóval ellentétben a történész be tud nézni a függöny mögé. Láttathatja, hogy az először karizmatikus erővel rendelkező népszónokok (közkeletű nevükön próféták) által közvetített, eszkatológikus elképzelés, hogyan és miként vált hitvallás alapú hitté. Ha úgy tetszik, kiknek a kezén változott meg a gyakorlatias, messiáshirdető Keresztelő Szent János és a názáreti Jézus istenképe egy Krisztus központú, dogmatikus, monolitikus gyakorlattá. Így tehát mégsem kerülhetjük el, hogy kritikával tekintsünk ezekre az iratokra. Viszont éppen ennek a kritikának a segítségével derülhet fény arra, hogy az új hit valójában mikor, milyen utakon, milyen „adathordozók” segítségével, milyen közönség körében, mekkora sebességgel terjedt el és vált végül világvallássá. Nem mellékesen állami segítséggel.

Az írások szerint tehát a következőket kell együtt áttekintenünk: Jézus útját Názárettől a jeruzsálemi kereszthalálig, valamint Péter, János, Barnabás, Fülöp, Lukács és legvégül Saul, azaz Pál igehirdető útjait, részben az izraeliták, részben a pogányok között, valamint a nekik tulajdonított levelek címzettjeinek hovatarozását. E térkép felrajzolása után eltöprenghetünk azon, hogy az időgyenesen hogyan lehet ábrázolni az úgynevezett „Ósegyház” kialakulását, és kitekinthetünk egészen a Nikaiai zsinat határozatainak idejéig. Érintőlegesen szemügyre vehetjük a korai – kezdetben virágzó, később elsorvadó – zsidókeresztény közösségeket is, amelyek szigorú szabályok mentén működtek, legalábbis a „*Didakhé*”, más néven a „*Tizenkét apostol tanítása*” szerint.

Amennyiben nem tekintjük faktumnak, hogy az *Evangéliumokat*, a *Leveleket*, és az *Újszövetség* egyéb könyveit azok írták, akiknek tulajdonítják őket, úgy nagyon sok esetben időzavarba kerülhetünk és egyéb kellemetlen meglepetésben is részünk lehet.

Tehát a módszer az, hogy először mindent megvizsgálunk és csak azután próbáljuk az egyes megállapításokat, könyveket és iratokat időrendbe szedni. Minden egyes személy útját, megnyilvánulását – mindent valódinak tekintve – felrajzolunk (természetesen a korabeli történeti térképek használatával) képzeletbeli térképünkre, és majd meglátjuk, hogyan kerekedik ki ebből egy világvallás születésének itineráriuma!

Végül kiderül, hogy számunkra egyedül Saulus/Paulus útjai lesznek a legkézzelfoghatóbbak. Mások esetében esetleg sem térben, sem időben nem fogjuk tudni kiállítani azt az „úti passzust”.

De bárhogy is, tudomásul kell vennünk, hogy a kereszténység azon formája, amelyet ma már szeretnénk annyira kiforrottnak és egységesnek látni és amelyet sok száz év múlva Wittenbergában majd újra gondolnak, még sokáig nem létezik, és Pál nélkül talán meg sem születhetett volna, de semmi képpen nem lenne ugyanaz.

Pál mellett a kereszténység másik „szülőatyja” az a Nagy Konstantin császár, aki politikai okokból 313-ban kiadta a milánói ediktumot, miután 312-ben, a Milvius-hídnál „*e jelben*” (*XP-motivum*) legyőzte Maxentiust és így a római birodalom egyedüli urává vált. A *Sol Invictus* jel értelmezhető volt mind pogány, mind őskeresztény szempontból. Konstantin ezzel nem csak a kereszténység túrt vállássá nyilvánítását oldotta meg, hanem azt is, hogy katonái mindegyikének lojalitását biztosítsa. A Nikaia-ban 325-ben tartott első „egyetemes” zsinat pedig megszilárdította a talajt egy új, a zsidó, zsidókeresztény vagy ókeresztény apokaliptikus elképzelésű csoportoktól homlokegyenest különböző vallás számára.

Dr. Óbis Hajnalka
Nyíregyházi Egyetem Történettudományi és Filozófiai Intézet
ohajnalka@yahoo.com

A püspöki adminisztráció - egy későantik információs üzem működése Augustinus levelezése alapján

Aurelius Augustinus levelezéséből, más műveiben található utalásokból, valamint életrajzírójának, Possidiusnak a beszámolóiból rekonstruálhatjuk, hogyan működhetett a hippói püspök hivatali adminisztrációja. Találunk utalásokat a dokumentumok anyagára és előállítására vonatkozóan (charta, pergamen, írotáblák), a titkárok és levélvivők munkájáról, gyorsírással lejegyzett szövegekről, másológyműhelyekben sokszorosított Augustinus-művekről vagy lemásolt és továbbküldött levelekről. Vannak utalásaink egyéb dokumentumtípusokra, jegyzékekre, pl. matricula pauperum (az egyházközséghez tartozó szegények nyilvántartása), zsinati jegyzőkönyvekre, amelyek elengedhetetlenek voltak a püspöki adminisztráció működtetéséhez. A vizsgált szövegekből kirajzolódnak a hippói püspök „információkezelési szokásai”, és az a sokrétű szerep, amelyet egy püspök tölthetett be az V. századi társadalom információáramlásában.

Maléth Ágnes

SZTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola/ Medievisztika Program – Université d'Angers ED
SCE CERHIO

maleshagi@gmail.com

A pápai szolgálat veszélyei: az erőszak, mint akadályozó tényező a pápai-magyar kapcsolatokban (14. század első fele)

Az Anjou-kori pápai–magyar kapcsolatok vizsgálata során azzal a sajátos ellentmondással szembesülünk, hogy bár a források egy jelentős része régóta ismert a magyar történettudományban, rendszerezésük, szisztematikus elemzésük még nem történt meg. A korábbi szakirodalom ugyan kiemelt és alaposan körbejárt bizonyos aspektusokat (jellemzően a diplomáciai és dinasztikus eseményekhez kötődően), de számos megválaszolatlan kérdés, kiaknázatlan kutatási lehetőség maradt. A téma feldolgozása iránt érzett hiányérzetet az Anjou-kori oklevéltár sorozat munkálatainak előrehaladása, a digitális adatbázisokban elérhetővé vált források és nem utolsósorban a nemzetközi kutatási projektek még inkább erősítik. Kutatásaim célja, hogy az újonnan adódott lehetőségekkel élve átfogó képet adjon I. Károly magyar király (1301–1342) és a Szentszék kapcsolatáról. Mivel a pápai-magyar kapcsolatok tárgyalása korábban teljes mértékben a politika- és diplomáciatörténeti eseményeknek alárendelve történt, céлом az, hogy bemutassam: hogyan képviseltette érdekeit a magyar király a pápai udvarban, illetve a pápai hatalom milyen megnyilvánulási formákat öltött, milyen közvetítőkön keresztül jutott el az I. Károly korabeli Magyarországra.

Jelen előadásban kutatásaim egy kis szeletét szeretném prezentálni: azokat az eseteket, amikor a két hatalom érintkezése valamilyen, előre nem látható, erőszakos okból kifolyólag átmenetileg megszakadt. Elsősorban olyan kérdésekre keresem a választ, hogy milyen veszélyekkel kellett a Magyarországra kiküldött pápai delegáltaknak szembenézniük a diplomáciai/egyházi szolgálatuk során, milyen eszközökkel és mennyire sikeresen tudott a Szentszék képviselői védelmében fellépni, illetve hogy befolyásolták-e ezek az incidensek az egyházfő és a magyar király között fennálló kapcsolatot.

Dante Alighieri *Monarchiája* a XVI. században: A tiltólistától a nyomtatott kiadásig

A XVI. század érdekes időszak Dante Alighieri életművének sorsa szempontjából. A latin nyelvű szövegek, köztük a *Monarchia* sorsa kicsit mostohább, mint a Színjátéké vagy a többi népnyelven írott műé. Előbbi Firenzében klasszikusnak számít, utóbbiról szinte senki nem tud semmit. Michele Barbi százhusz évvel ezelőtt írt négyszáz oldalas, Dante szövegeinek XVI. századi utóéletét összefoglaló művében két oldalt szán az egyeduralomról írt traktátusnak. A csaknem két évszázad óta egyházi tilalom sújtotta latin szöveg, eltekintve Marsilio Ficino fordításától, nem keltett nagy érdeklődést.

A helyzet XVI. század derekán változott meg. A katolikus egyház újrászerveződő hitvédelmi intézményei, mint leginkább az első lépésben regionális szinten összeállított nem ajánlott illetve tiltott könyvek listái egy új korszak kezdetét jelzik. A korábbi évtizedekhez képest mindenképpen: 1518 és 1545 között elsősorban Velencében, de kisebb városokban is, mint Ferrara vagy Modena, számos lutheri ihletésű mű látott napvilágot.

Az első, előbb Milánóban, majd Velencében megjelentetett listák összeállítása során a figyelem szinte kizárólag a nemrég megjelent, kétes vagy nyilvánvalóan protestáns eredetű művekre összpontosult. A Giovanni Della Casa pápai nuncius neve alatt 1549-ben megjelent Catalogóban semmilyen utalás nincs az egyház által már korábban elítélt művekre, így ilyen forrásból Dante *Monarchiájának* sorsáról sem derül ki semmi. Az 1552 végén kiadott firenzei lista azonban már említi a kerülendő művek között a *Monarchia Dantist*. Ugyanígy szerepel a tétel a második, 1554-es velencei listán, majd ezt erősíti meg 1559-ben az első központi római Index, ezúttal egy rövid magyarázattal.

A *Monarchia* első nyomtatott kiadása 1559 októberében Bázelen Johann Oporinus nyomdájában lát napvilágot, de nem önálló műként, hanem három másik hasonló témájúnak ítélt szöveg függelékeként, Andrea Alciato *De formula Romani Imperii libellus* című kötetében. Tehát Firenzében 1552-ben még a kézzel írt szöveget tiltották be, a korábbi hiányosságot pótlandó kicsit átesve a ló túloldalára. A kézirat azonban, Gian Paolo Renello friss, Dante halálának közeli évfordulójára időzített újrakiadást megelőző kutatásai szerint ekkor eltűnt.

Valakinek azonban felkeltette a figyelmét, hogy a tiltott könyvek különböző listáin megjelent Dante műve. Ő Pier Paolo Vergerio (1498-1565), a nemrég még capodistria (Koper) püspök, aki ugyanezekben az években svájci emigrációjában megpróbálta felvenni a harcot a katolikus egyházzal, úgy, hogy kijavította, kiegészítette és jegyzetekkel látta el a katolikus listákat, feltalálva az „ellen-index” vagy „javított lista” műfaját. Így vette észre azt is, és nem hagyta szó nélkül, hogy Dante *Monarchiája* felkerült a jegyzékekre. Ezen túl azonban valószínűleg szerepe volt abban is, hogy a *Monarchia* később eltűnt kézírata Bázelenbe került, ami nemcsak az editio princeps, hanem az ezzel

egyidőben Heroldt kiadásában megjelent német fordításnak is az alapja lett. Továbbá talán abban is, hogy isztriai honfitársa, Matja Vlacic, vagyis Flacius Illiricus (1520-1575), Luther Márton egyik legközelebbi munkatársa szintén a kézirat birtokába jutott, és beemelte 1566-os *Catalogus testium veritatis* című protestáns hitvédő összefoglalójába – és így a Monarchia szövege egyfelől közkinccsé vált, másfelől hosszú időre egy katolikus-ellenes értelmezési mezőbe került.

Vassányi Miklós
KRE BTK Szabadbölcseészet
vassanyi.miklos@gmail.com

„Az óvatos Copernicus: A *De revolutionibus* bevezetések elemzése az egyházi reakció szempontjából.”

A *De revolutionibus orbium caelestium* (1543), Copernicus legismertebb művét – melynek publikálását két kisebb, tőle magától vagy a környezetéből származó mű: a *Commentariolus* (1510 k.) és a *Narratio prima* (1541) is megelőzte – három előszó-jellegű szöveg vezet be, melyek közül egyet maga Copernicus írt. A tervezett előadás szövegszerűen vizsgálja az első két, egymásnak részben ellentmondó és más-más szerzőtől (A. Osiandertől, illetve Schönberg kardinálistól) származó bevezető tartalmát az egyházi álláspont valamelyes rekonstrukciója végett.

Ezután térünk rá a terjedelmesebb, Copernicustól magától származó bevezető elemzésére, melynek címzettje közvetlenül maga III. Pál pápa. Célunk megállapítani, hogy tulajdonképpen milyen egyházi reakciótól tartott Copernicus, milyen hagyományos vallási tézis megkérdőjelezésének vádjától félt? Illetve – ennek alapján – milyen új tudományos információkat, eszmerendszereket tartott az egyház potenciálisan veszedelmesnek vagy visszatartandónak? A *De revolutionibus* már sokkal korábban megírt szövegének igen késői publikálása ugyanis a szerzői öncenzúra vagy információvisszatartás híres esete.

Az előadás *research paper* jelleggel keresi a válaszokat ezekre a kérdésekre, melyek tágabb kontextusa vallás és (természet)tudomány viszonya általában. A kifejtés filológiai alapja a *De revolutionibus* első kiadása, illetve az annak 1. könyvéről most készülő magyar fordítás.

Borbély Zoltán
Esterházy Károly Egyetem, Eger
borbely.zoltn@gmail.com

Harai Dénes
École Pratique des Hautes Études, Párizs
denes.harai@gmail.com

Hámori Nagy Zsuzsanna
Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest
anzsou@gmail.com

Egy lehetetlen küldetés: A kereszties eszme változásai és az Ordo Militiae Christianae (1616-1625)

A Militia Christiana lovagrend Párizsban alakult meg 1618 augusztusában. A rendalapító francia főnemes, Gonzaga Károly, Nevers hercege 1619. március 8-án avatta fel a rend keleti ágának 21 lovagját Habsburg Mátyás német-római császár és Ferdinánd főherceg jelenlétében. Az Ordo Militiae Christianae legmerészebb célkitűzése az Oszmán Birodalom által elfoglalt balkáni és görög területek, valamint Konstantinápoly felszabadítása volt az európai hatalmak összefogásával és anyagi támogatásával. A küldetés természetesen lehetetlennek bizonyult abban a korban, amikor a keresztény felekezeti megosztottság és az európai államok közötti konfliktusok, valamint az oszmánokkal való mindennapi kapcsolatok szorosabbá válása évszázadokig lehetetlenné tette a török elleni kereszties harcot.

Az információtörténeti megközelítés során Nevers herceg mozgalmanak jelentésbeli változásait igyekszünk nyomon követni annak hálózati beágyazottságával együtt. A Palaiologosz házzal rokon herceg kereszties céljai csak azután fogalmazódtak meg, hogy az 1610-es években a görög szigetekről mint jövőbeli szuverénjüket keresték fel. Bár a kereszties háború az egyház civilizációs küldetésének tűnik, neki, és francia egyházi szövetségeseinek kellett a pápai udvar meggyőzéséről gondoskodniuk, miután a francia udvar jóváhagyta terveiket. E szempontból külön vizsgálatot érdemel az egyházi személyek mint közvetítők vizsgálata, különös tekintettel François Leclerc du Tremblay kapucinus szerzetes, Richelieu szürke eminenciása, ismertebb nevén Père Joseph, valamint Denis de Marquemont lyoni érsek, vatikáni francia követ tevékenységére, akik közbenjártak Nevers tervének ügyében a francia és a pápai udvarnál, illetve Ordo Militiae Christianae keleti ágának megalakításában.

A mozgalom jelentésvaltozását vizsgálva fontos kiemelni, hogy a nem szuverén fejedelmek részéről oszmánellenes küzdelmük belépő lehetett a 'fejedelmek társadalmába' és területi törekvéseik legitimációjához. Így a résztvevők küldetésének kereszties jellege a vizsgált időszakban 'államalkotó' jelentéssel is bővült, mivel a lovagrend tagjai közül többen is különböző fejedelemségekre pályáztak (például Nevers küzdelme a mantovai örökösödésben, Radu Şerban törekvése elvesztett havasalföldi

vajdasága visszanyerésére, Homonnai Drugeth György erdélyi reményei és Bethlen-ellenes hadmozdulata).

Végül pedig, a rend szerteágazó története és tagjainak sokszínűsége indokolja az Ordo Militiae Christianae kapcsolatrendszerének feltárását is. Reményeink szerint e hálózat feltérképezhető a Nevers hercegnek a rend ügyében írt levelekből, amelyek a párizsi nemzeti könyvtár gyűjteményében olvashatók, s amelyek küldőiből adatbázist tervezünk létrehozni a hosszabb távú kutatás során.

Berényi Zsuzsanna Ágnes
történész
bermatsz@gmail.com

Informatika a szabadkőművességben

A szabadkőművesség kezdetei az ókorra nyúlnak vissza. Középkori elődjei az építőcéhek. A feltörekvő polgárság követelése: szabadság, egyenlőség, testvériség. Ezek a gondolatok fogalmazódtak meg az 1717-ben, Londonban megalakult úgynevezett, andersoni alkotmányában. Ezt minden szabadkőműves elfogadja.

A szabadkőművesség szervezetére is érvényesek minden szervezetre vonatkozó következő információs jellemzők:

- A szervezeti élet adatainak, információinak gyűjtése, tárolása felhasználása.
- Egyénnel kapcsolatosan, jelentkezők, tagok, kilépők, kizártak, elhunytak, özvegyek és árvák adatainak gyűjtése, fokozatok okleveleinek, elismeréseknek a kiadása.
- Szervezetekkel kapcsolatosan körök, páholyok, nagypáholyok, káptalanok döntési fórumok, bizottságok, nagytanács stb. határozatok, választások eredményei, megbízólevelek, aláírt eskük, alapítási oklevelek.
- Pénzügyekkel kapcsolatos nyilvántartások: tagdíj, avatási díj, özvegyperselybe segélyezés adatai.
- Idősek, özvegyek, árvák támogatásának nyilvántartása, ill. szolgáltatásokkal (meglátogatás, nyelvoktatás, stb.) igények és felajánlások kartoték rendszere.
- Nyilvántartások, keresők könyve, anyakönyvek, fel nem vettek könyve, fedezők és kizártak könyve.
- Páholyok anyakönyve, elaltatott páholyok könyve.
- Megbeszélések, határozatok, építészeti rajzok, egyéb ülés jegyzőkönyvek.
- Levelezések és ügyek nyilvántartása, mutatókönyvek ábécében és tematikusan.
- Beszámolók, éves páholy beszámolók, nagypáholy beszámolók, nyomtatott taglista, statisztikák, pénzügyi beszámolók, terv beszámolók (pl. páholyház építés), évfordulós beszámolók a páholy történelméről (5, 10, 25, 75 stb.).

Ezeknek a kezelése sajátos, általában bizalmasan történt. Viszonylag kevés adatot hoztak a nagyközönség számára írt könyvekben és füzetekben. A működést engedélyező hatóságok különböző adatokat kértek, kérhettek. Vezetők listáját, tagok listáját, összejegyzések adatait, pénzügyi kimutatásokat.

Ezeket az adatokat meg lehet találni többségében a levéltárban. A szociológiai és egyéb, többek között szabadkőművesi kutatásokhoz felhasználhatók.

Nagy Ágoston
NKE-ÁKK
agostonnagy@gmail.com

Információáramlás és patrióta propaganda a francia háborúk magyarországi prédikációirodalmában

A francia forradalmi és napóleoni háborúk mozgósításai során jelentek meg a régi típusú reguláris hadseregek mellett, a korlátozott időtartamig, nem-hivatásszerűen katonáskodó, sorozott tömeghadseregek. Ezek olyan rétegeket vontak a fegyveres szolgálat kötelezettsége alá, melyek korábban távol maradtak a háborútól. A honpolgár-katona esetében szükségessé vált a meggyőzés: az érzelmekre és az értelemre egyaránt ható propaganda, melynek középpontjába a „haza”, illetve a „nemzet” fogalmai és a *pro patria mori* modernizált értelmezése került.

Magyarországon ezzel némileg analóg módon a „régii” nemesi inszurrekciót és az újonnan fölállított városi polgárőrségeket célozta meg a háborús propaganda, mely változatos csatornákon, többek között a szószéken keresztül közvetített azonosulásra készítő ideologikus nézeteket és híreket, „információt”.

Előadásomban a francia háborúk magyarországi háborús prédikációival fogok foglalkozni, melyek döntően katolikus papok tollából születtek. A katolikus prédikációk történetét feldolgozó régebbi szakmunkák ugyan a 19. század elejéről mint a hanyatlás időszakáról beszéltek, ám az utóbbi évek szakirodalma a felvilágosodás hatását és az aktuális politikai-katonai eseményekre adott reflexió jelentőségét emelte ki. A nem egyszer tudós szerzők koherens nézetrendszer kívántak közvetíteni a hallgatók/olvasók felé. Prédikációik központi problémája a kereszténység és a patriotizmus összeegyeztetése volt, melyhez változatos bibliai, klasszikus és filozófiai eszköztárat vonultattak fel, az „eszméken” túl pedig politikailag preformált információkat adagoltak a francia háborúk eseményeiről, a francia hadseregről és kimondva-kimondatlan Napóleon politikájáról. Előadásom az utóbbit kívánja a problémafelvetés szándékával körüljárni a korabeli „információs ökoszisztéma” és a propaganda egyéb csatornáinak és a korabeli rendi hadszervezet rétegzettségének a kontextusában értelmezve a nyomtatott prédikációkat.

Bárány Zsófia

ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola - Modernkori Magyarország Doktori Program

baranyzsofi@gmail.com

Az 1839–40. évi országgyűlés a bécsi nunciatúra híradásaiban

A vallásügyi diétai fellángolások, már a korábbi országgyűlések ideje alatt ismeretesebbek voltak az Apostoli Szentszék számára. Tisztában volt az általános magyar „kórképpel”, azaz a vegyes házassági problémakörrel, ám különösebb reakciót nem váltott ki egyik beszámoló sem. A Szentszék mindig a megszokott válasszal élt: az egyháznak megvannak a maga tanításai, amelyektől eltérni nem lehet, a vegyes házasságokat különben sem támogatta soha. Az európai előzmények fényében azonban nem meglepő, ha a lelkiismereti szabadság kérdése már az 1839–40. évi diéta megnyitásával egy időben a korábbinál komolyabb aggályt váltott ki a Szentszék köreiből. Mindez ugyanis már messze túlmutatott a pápaság előtt jól ismert vegyes házasságok kérdésén.

Bár töredékes forrásanyag áll rendelkezésünkre, azok mégis arról tanúskodnak, hogy 1839 decemberére Róma nem csupán fokozott figyelemmel volt a magyar diéta, és legfőképpen az ott jelentkező „korszellem” felé, de minden igyekezetével azon volt, hogy a lehető legtöbb információt szerezzék be a magyar országgyűlésről. Így az ügy mértékét és jelentőségét torzító tájékoztatók, mint például a magyar politikában járatlan bécsi nuncius levelei mellett a pápaságnak szüksége volt a korábbinál objektívebb tényfeltárássra. Ennek kiváló lenyomata egy titkos jelentés sorozat, amelynek egyházi vetülete mellett magyar sajátosságai, azaz a kossuthi Országgyűlési Tudósításokból származó véleményesajtot idéző elemei elvitathatatlanok.

A szerkesztett tudósításoknak köszönhetően mind a bécsi nunciatúrán, mind a római államtitkárságon 1840. február végére egyértelművé vált: a magyar ügygel foglalkozni kell. Ennek megfelelően a következő hónapokban az államtitkárság és a nunciatúra levelezésében az egyik legfontosabb tárggyá nőtte ki magát a diéta. A helyzetet csak fokozták a nunciusi „vészejelentések”. A jelentések hónapról-hónapra egyre aggályosabb képet festettek a hazai politikai közéletéről, miközben már folytak az egyeztető tárgyalások egy esetleges kiküldetésről a vegyes házasságok ürügyén. A nuncius azonban nem ismerve a részleteket továbbra is biztosította Rómát: a király nem fogja szentesíteni a szóban forgó törvénytervezetet.

A híradásokban olyan elemek érhetők tetten mint a nuncius tények helyett politikai indíttatású állapotjelentése, egy egységes, vezetővel rendelkező (!) magyar liberális oldal leírása, vagy épp az információ visszatartás stratégiai eszköze.

Frauhammer Krisztina
MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport
frauhammer.kr@gmail.com

Lelkipásztorok és imakönyveik, mint a 19. századi nőnevelés mediátorai

Előadásomban egy klasszikus egyházi műfajnak, az imakönyvnek a funkció változásán keresztül szeretnék rávilágítani a 19. századi klérus nőnevelésben játszott mediátori szerepére. Kiinduló tézisem, hogy a női emancipációval párhuzamosan jelentkező női pasztoráció igényére adott válaszok sorában az imakönyv műfaja meghatározó szerepet töltött be.

Míg ugyanis a 19. század első feléig, alig ismerünk a magyarországi kínálatban olyan katolikus imakönyvet, amelyet célzottan nőknek címeztek volna, addig a 19. század második felétől látványosan megszorodott ezek száma. E könyvek jelentős részét egyházi iskolák, városi lánynevelő intézetek, illetve általában a városi, olvasni, írni tudó műveltebb hölgyek számára állították össze.

A számbeli gyarapodás mellett tematikáját tekintve is újszerűek voltak a női imakönyvek. A megszokott áhítati részek mellett a lányok, asszonyok életének megannyi hétköznapi problémájához kínáltak ima- és elmélkedés szövegeket, sőt ezek közé nagyon gyakran erkölcsnemesítő és nevelési tanácsokat tartalmazó fejezetek kerültek.

Az új tartalmi elemek nagy teret engedtek a kontroll és az egyén önvizsgálata számára, illetve a katekizmus indoktrinációját is jól szolgálták. Erre különösen is nagy szükség volt, hiszen a polgári átalakulás folyamata, a család szerepének felértékelődése, a női emancipáció kérdésének magyar közbeszédben való megjelenése; az oktatás, az alfabetizáció nőket is érintő jelentős fejlődése a katolikus egyházat arra készítette, hogy kialakítsa és az egyházi közbeszédben meg is jelenítse saját álláspontját a nőkről. Ennek egyik eszköze volt az imakönyv, amely a korszakban egyértelműen a tömegirodalmi műfajok közé tartozott. Általuk kívántak az egyházhoz tartozó személyek iránymutatást adni a változó női életpályák és a formálódó feminista törekvések követéséhez. Szövegeiken keresztül olyan identifikációs modelleket közvetítettek lányaik és asszonyaikra számára, amelyek viselkedési mintául szolgálhattak.

Klestenitz Tibor

Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet
klestenitz.tibor@btk.mta.hu

A katolikus sajtómozgalom Magyarországon – információtörténeti nézőpontból

„Minthogy tehát az általánosan bevett divatnál fogva a hírlapkiadás úgyszólván szükségé lett, a kat. íróknak most már arra kell törekedniök, hogy a társadalom s az egyház javára fordítsák azt, amit az ellenfelek mindkettőnek megrontására használnak”⁶– írta 1879-ben XIII. Leó pápa a világ katolikus újságíróinak. A modern kor és a szekularizálódó társadalmak kihívásaival szembenező világegyház a 19. század végén tehát arra törekedett, hogy saját sajtóhálózatokat hozzon létre, amelyek alkalmasak arra, hogy a hívő közösségek minden igényét kielégítsék, ezáltal mintegy „megmentve” a híveket attól a „kényszertől”, hogy a „rossz” sajtó termékeit olvassák – vagyis az egyház egy zárt információs közösség létrehozására tett kísérletet.

Az előadás arra vállalkozik, hogy a pápa által útjára indított törekvések magyarországi hatásait ismertesse az 1890 és 1945 közötti időszakban. A katolikus sajtómozgalom irányítóinak számos problémával kellett megküzdenie hazánkban, így a posztjoezefinista szellemiségű klérus közönyével, a katolikus lapvállalkozások közötti együttműködés hiányával, a hívek politikai megosztottságával, a vidéki újságfogyasztási szokások korszerűtlenségével, és a mindezekből következő legfőbb nehézséggel: a versenyképes lapkiadás anyagi alapjainak hiányával. Mindennek ellenére Magyarországon létrejött egy új kategória, a „katolikus sajtó”, amely azonban – megálmodóinak céljaival ellentétben – nem képviselhette a hívő társadalom összességének véleményét, csupán a katolikus politikai szubkultúra nézeteit közvetíthette.

⁶ *Szentséges atyánknak XIII. Leó pápának beszédei és levelei.* Ford. PROHÁSZKA Ottokár. Budapest, 1891. Szent István Társulat. 51.

Glässer Norbert
SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék
norbertglaesser@gmail.com

Új információs csatornák, változó életvilágok és adaptációs stratégiák a két világháború közötti budapesti orthodox zsidó sajtó példáján

Előadásomban az orthodox zsidó sajtót modern fórumként vizsgálom, amelyen új életvilágok adaptációs stratégiái jelennek meg. Az orthodox izraelita publicisták – a hagyományosabb vidéki életvilágokban fenntartással kezelt – sajtóra új információs csatornaként tekintettek. A belső misszióban az orthodoxia, a vallási élet perifériájára került fiatalokat és a fővárosba költözőket kísérelte meg visszavezetni az orthodox közösségekhez. A 19. század folyamán a zsidóság jogilag és kulturálisan is a modern társadalom részévé vált. Bár az összefonódások csoportstratégiák szintjén eltérő – egymással rivalizáló – válaszkísérleteket eredményeztek, a modernitás által létrehozott keretek mindegyikőjüket meghatározták. Ezen keretek okán olyan szélesebb hatásmechanizmusok is felismerhetőek, amelyek szintén tetten érhetőek voltak a keresztény vallási reneszánszban.

A két világháború közötti orthodox zsidó sajtó esetében egy kelet-európai gyökerű – a dualizmus sajtónyilvánosságában csak perifériálisan megjelenő – orthodox zsidó hitbuzgalmi mozgalom, a Machziké Hadosz, került fővonalba. Ezáltal egy olyan vidéki közösségi életvilág és vallásgyakorlás értékelődött fel a megcélzott fővárosi olvasó számára, amelynek tagjai az Oral History-ből merítkező visszacsatolások szerint komoly fenntartásokkal kezelték a fővárosi orthodoxiát. Az előadás a különböző stratégiák és élethelyezetek konfliktusait vizsgálja a történetiség rendje, a vallási előképek aktualizálása, a közösségi értékrendek és normakövetések felől. A sajtó által egységesnek láttatott orthodoxia információközösségi almintáira, a vallási toposzok aktualizálására, az általuk történő mobilizálásra, a vallási elveken és szabályokon keresztül alakított viselkedésminta-elvárásokra kérdez rá. Mindennek során olyan információs stratégiákat mutat be, amelyek a hatalmi és szimbolikus politikai realitások valamint a zsidó eszkatológia határán mozognak.

Nagyillés Anikó
SZTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola
nagyilles.aniko@gmail.com

**„Jézuska király trónra emelése”. Vallási eszkatológia, érték- és normarendszer modern
információs fórumokon**

Előadásomban a jezsuiták gyermeknevelési törekvéseit, gyermekpasztoráció által történő társadalom(át)alakító stratégiáit mutatom be. A jelenség a két világháború közötti katolikus vallási megújulásba illeszkedett. Azt vizsgálom, hogy a korábban károsnak tartott új információs csatornák (újság, regény) miként váltak a vallásos gyermeknevelés részévé az első világháború alatt, illetve azt követően.

A 19. század második felétől megváltozott keretek, a polgárosodás, a nemzetállamok kialakulása, illetve az új fórumok megjelenése az egyháztól is új válaszokat várt el. Ennek keretében a híveket társadalmi helyzet és életkor szerint differenciáltan megszólították meg, illetve korábbi vallási toposzokat értelmeztek át. Az első világháború okozta társadalmi, gazdasági problémák kezelése, a hívek az egyházhoz való (vissza)kötése vált fontossá. Ebben nagy szerepet kaptak az egyházon belül a szerzetesrendek, illetve azon belül néhány karizmatikus személy. Az új fórumok a modern társadalomba illeszkedtek, ugyanakkor az általuk megjelenített szövegek a „modernség”, illetve a bal oldali univerzalizmus ellen léptek fel, visszanyúlva a premodern normákhoz és társadalmi keretekhez. A szekuláris, történeti eszkatológia helyébe a kereszténység vallási eszkatológiáját és univerzalizmusát állították, nemzeti jegyekkel ellátva.

A 6 és 14 év közötti gyermekeket összefogó Szívgárdától hosszútávon a társadalom megújítását, jobbá tételét várták. Ennek megvalósítását gyakorlatias nevelésben látták, amely főként a gyakorlati erényekre (egymásra való odafigyelésre, szülők tiszteletére, szegények, betegek támogatására) helyezte a hangsúlyt, mindezt „Jézuska király trónra emeléseként” tolmácsolva.

Z. Karvalics László
SZTE BTK, Kulturális Örökség és Humán Információtudomány Tanszék
zkl@hung.u.-szeged.hu

Túl a rabulisztikán. Poszt-információs társadalom és izokratikus kontroll: vallások és egyházak adaptációs pályái és szerep-forgatókönyvei

A ma ismert világvallások többsége az axiális kor gyermeke, és nagyjából egyidejű megszületésük misztériumát jellemzően a világ megváltozó rendszertermészetére vezetik vissza az elemzők. Létrejöttüket azonban nemcsak a társadalomtörténetben először megjelenő „óriásbirodalmi” képletek (Szakolczai Árpád szavaival: az első globalizáció) értelmezi, hanem a természethez, az élet és a társadalom újatermeléséhez való viszony aktuális állapota, illetve azok a kontrollstruktúrák, amelyek a mindennapi életet átszövik, szabályozzák és meghatározzák. Maguk a vallások is ezen kontrollstruktúrák részévé válnak, segítve a túlélést és az alkalmazkodó-és öngyógyítóképeséget, a mindenkori rezilienciát.

A 19. század utolsó harmadát – James Beniger nyomán – a hagyományos (arisztokratikus) kontrollstruktúrák válságával jellemezhetjük, amely egy új, az információtechnológia segítségével kibontakozó (bürokratikus) kontrollforradalommal és globalizációval teremt újra egyensúlyt – változásra kényszerítve és részben az új kontrollstruktúrákhoz igazítva a vallási eszméket és az egyházakat is.

Mit várhatunk azonban a 21. század első harmadától, ahol immár a modernitás csúcshintézményeinek és a bürokratikus kontrollstruktúráknak a válságát tapasztaljuk az élet egyre több területén? És mi vár a vallásra a poszt-bürokratikus kontrollal jellemezhető poszt-információs társadalomban? Tézisünk, hogy t.i. az izokratikus kontroll és annak technológiai segédcsapata, a humán technológia teremthet új egyensúlyt, érdekes kérdéseket vet fel a vallások adaptációjával kapcsolatban: melyek azok a jellegzetességek, amelyek egyik vagy másik vallást alkalmasabbá teszik egy új kontrollstruktúra támogatására, és melyek azok, amelyek egyre inadekvátabbak lehetnek?